

מדיניותה של סין במזרח התיכון: בין המשכיות להשתנות

אסף אוריון, גליה לביא, דורון אלה, ישראל כנר

מדיניותה של סין במזרח התיכון מבטאת המשכיות ומאפיינים מסורתיים, וביניהם מעורבות והשפעה נמוכות יחסית באזור, הותרת המגרש המעצמתי לארצות הברית ולרוסיה, היעדר בעלי ברית מחויבים, הימנעות מתמיכה בצד כלשהו בעימות בין יריבים, חולשה צבאית (בסיסים, כוחות, הפעלת כוח), העדפת פעילות כלכלית ודיפלומטיה סמלית וארוכת-טווח, וככלל, הימנעות מצעדים שיש בהם פוטנציאל גבוה להסתבכות או סיכון גבוה.

בה בעת עומדת מדיניותה של סין מול אתגרי השתנות הן בסין ובמזרח-אסיה, הן במזרח התיכון והן בזירה העולמית, והיא נדרשת לבצע התאמות ושינויים כדי להסתגל לסביבה המתהווה. כך תתעצב מדיניותה של סין כלפי המזרח התיכון בשנים הקרובות, כולל ישראל, בהתאם למאזן המשוקלל בין גורמים מעכבי שינוי לבין מאיצי שינוי, כפי שינותח להלן.

מדיניות החוץ הסינית כלפי המזרח התיכון

מאז הקמתה בשנת 1949 ובתקופת המלחמה הקרה ביקשה הרפובליקה העממית של סין להתרחק ככל האפשר מ"המערב האימפריאליסטי", ובהתאם התקרבה למדינות ערב וכווננה עם חלקן יחסים דיפלומטיים. עד שנות השבעים הייתה סין טרודה בכאוס חברתי ובקשיים כלכליים כבירים בשל "הקפיצה הגדולה קדימה" (1958-1961) ו"מהפכת התרבות" (1966-1976). אלה פגעו בקשריה של סין עם מדינות ערב, בפרט על רקע תמיכתה במפלגות קומוניסטיות ובתנועות שחרור לאומיות שפעלו בכמה מהן. הצטרפותה של סין לאו"ם ב-1971 יכלה להיות נקודת מפנה ביחסיה עם המזרח התיכון. זכות הווטו שלה במועצת הביטחון הפיחה בקרב "תנועות שחרור" ערביות

דוגמת אש"ף תקווה לכך שסין תתערב לטובתן, ונגד המדינות שבתוכן פעלו. תקווה זו נגוזה כשסין העדיפה להמשיך במדיניות ההתבדלות שלה. רק מסוף שנות השבעים יזמה שינוי במדיניותה שבא לידי ביטוי ביצוא נשק, ומאמצע שנות התשעים בחרה להתמקד במישור הכלכלי בהעמיקה את קשרי המסחר שלה עם מדינות המזרח התיכון, ובכלל זה יצוא עובדים ויבוא נפט.

צמיחתה הכלכלית המואצת של סין עמדה במרכז האינטרסים ובבסיס מדיניות החוץ שלה החל משנות השמונים. עם זאת, הצורך הגובר ביבוא נפט, קשרי המסחר עם מדינות המזרח התיכון ונחיתותה מול ארצות הברית חיזקו את מדיניות "אי-ההתערבות" של סין – לפיה לאף מדינה אין זכות להתערב בעניינה הפנימיים של מדינה אחרת – גם בהקשר המזרח-תיכוני. מדיניות זו אפשרה לסין להמשיך בפעילות כלכלית ולטפח קשרים טובים עם מגוון מדינות.

עיקרון נוסף שסין מדגישה הוא התנגדות להגמוניה של מעצמות על מדינות קטנות. הנשיא שי ג'ין-פינג אף הדגיש כי "לא משנה כמה סין תהיה חזקה, היא לעולם לא תחפש הגמוניה או התרחבות".¹ מכאן שהיא מתנגדת לכאורה לנוכחותה של ארצות הברית במזרח התיכון, ואינה שואפת לתפוס את מקומה באזור. למרות עמדתה זו נהנית סין מההגמוניה האמריקאית במזרח התיכון, שמספקת יציבות ונתיבי שיט בטוחים לצורך אספקת הנפט החיוני עבורה, וללא השקעה משמעותית מצדה לייצוב המצב באזור. הנשיא אובמה אף כינה את סין "טרמפיסטית" שמשאירה לארצות הברית את ההתמודדות עם הבעיות, ואינה מסייעת בפתרון.²

מנגד, דאגה רבה מעוררת בסין המדיניות האמריקאית של "הסטת המשקל לאסיה", שבמסגרתה אמורה ארצות הברית להפחית את מעורבותה במזרח התיכון ולהגביר את נוכחותה באסיה, לחזק את קשריה עם מדינות האזור ולהכיל את השפעתה הגוברת של סין במזרח-אסיה. בתגובה למדיניות זו של ארצות הברית נוסחה בסין מדיניות המכונה "הצעידה מערבה",³ שלפיה ככל שסין תתנגד יותר לנוכחותה של ארצות הברית באסיה כך ייווצרו בעיות, עד כדי עימות בין שתי המעצמות. לכן, עדיף לסין להשקיע במזרח התיכון ולמלא את החלל שנוצר בו לאחר נסיגת ארצות הברית.

באופן מעשי, מאז עלייתו לשלטון של הנשיא שי ג'ין-פינג בנובמבר 2012, נראה שקיימת פעילות מדינית גוברת של סין במזרח התיכון. משלחות רמות-דרג מגיעות לאזור, דוגמת ביקור הנשיא עצמו בערב הסעודית, במצרים ובאיראן בתחילת 2016. באותה שנה הגיעה גם סגנית ראש ממשלת סין, ליו יאנדונג (Liu Yandong) עם משלחת למצרים, לישראל ולרשות הפלסטינית, ובספטמבר הגיע לישראל יושב ראש הפרלמנט הסיני, ג'אנג דה-ג'יאנג (Zhang dejiang) – האורח הסיני הבכיר ביותר מאז

אפריל 2000. סין מבצעת מהלכים דיפלומטיים סמליים לפתרון סכסוכים אזוריים כגון אירוח נציגי משטר אסד ונציגי המורדים בבייג'ינג בסוף 2015 ובראשית 2016 – כל צד בנפרד – אולם בפועל היא אינה ממלאת תפקיד מרכזי בניהוג מאמצים מדיניים באזור.

מדיניות וקשרי כלכלה

בין השנים 1978 ל-2013 צמחה כלכלת סין בכ-9.5 אחוזים בשנה בממוצע, והפכה לכלכלה השנייה בעולם אחרי ארצות הברית.⁴ משנת 2013 החלה האטה הדרגתית בצמיחה, אשר ירדה לראשונה מתחת ל-8 אחוזים, ובשלושת הרבעונים הראשונים של 2016 עמדה על 6.7 אחוזים בלבד.⁵

תקופת שלטונו של שִׁי ג'ין-פינג מאופיינת בהאטה כלכלית מצד אחד, ובהצהרות על רפורמות מבניות בכלכלת סין מצד שני. במסגרת הרפורמות אמורה סין לעבור מכלכלה מבוססת ייצור ויצוא לכלכלת צמיחה המבוססת על שירותים וחדשנות טכנולוגית, ועל צריכה לצד יצוא. בהתאם החלה סין לייעל את תחום המפעלים הממשלתיים, הסובלים מייצור יתר ומהפסדים, וגוררים ביקורת בינלאומית על הצפת שוקי העולם בתוצרת זולה. סין מנסה כעת להימנע ממשבר כלכלי מקומי בשל האטת הצמיחה, אשר עלול גם להשפיע על הכלכלה העולמית עד כדי משבר.

כחלק מהמדיניות של שִׁי פתחה סין בשתי יוזמות תשתית: "חגורה אחת, דרך אחת" (OBOR) והבנק האסייתי לתשתיות ולפיתוח (AIIB) כמוסד משלים לתוכנית OBOR, באמצעות שיתוף פעולה אזורי ומימון רב-צדדי. חזון OBOR הוא הקמת תשתית יבשתית וימית מרכזית בין סין לאירופה דרך מרכז-אסיה והמזרח התיכון. ואכן, מאז הוכרזה התוכנית ב-2013 היא קודמה במרץ על ידי סין, ובמסגרתה מוזכרים מסילות רכבת, דרכים וכבישים שנבנו במדינות כגון פקיסטן, בנגלדש ואחרות, וכן רכישה ותפעול של נמלים ימיים באזורי מפתח כגון ג'יבוטי, מיאנמר, מצרים ואף ישראל. בהקשר זה, המזרח התיכון חשוב לכלכלת סין ולסחר שלה עם שווקים מרכזיים, בשל מיקומו על כמה מדרכי היבשה ונתיבי השיט לאירופה ולאפריקה. בעשור האחרון השקיעה סין במזרח התיכון (להוציא ישראל) ובצפון-אפריקה מעל 120 מיליארד דולר, המהווים קרוב ל-10 אחוזים מסך השקעות החוץ שלה.⁶

עתודות הנפט והגז הגדולות באזור הן מקור חיוני לאנרגיה עבור סין וכלכלתה, החותרת לצמצום צריכת פחם ולמעבר לאנרגיות מזהמות פחות (נכון לשנת 2012, כ-66 אחוזים מצריכת האנרגיה בסין מבוססת על פחם, כ-20 אחוזים על נפט והיתר על גז ואנרגיה מתחדשת).⁷ ב-2015 הגיעה יותר ממחצית יבוא הנפט של סין מהמזרח התיכון. לאור פיתוח כלכלי ותשתיתי באזור, אוכלוסיית המזרח התיכון הגדולה והצומחת

במהירות מגלמת פוטנציאל לשווקים עתידיים עבור סין, אולם על הפוטנציאל הכלכלי מקשים תנאי הביטחון ואי-היציבות באזור.

ישראל כוננה קשרים דיפלומטיים עם סין ב-1992, אך רק בשנים האחרונות ניכרת התעניינות גוברת של סין בישראל, ובעיקר בכלכלתה. ישראל נתפסת בסין כמקור לחדשנות טכנולוגית, החיונית לצמיחתה ככלכלת חדשנות ושירותים. בניגוד למדינות אחרות במזרח התיכון, ישראל נתפסת כאי של יציבות כלכלית ופוליטית, ולכן כסביבה נוחה יחסית להשקעת הון ולקידום פרויקטים של תשתיות. היקפי הסחר הגדלים במהירות בין המדינות משקפים מגמה זו: בשנת 1992 עמד היקף הסחר בין המדינות על 35 מיליון דולר בלבד. בשנת 2005 הוא עלה ל-2.65 מיליארד דולר, ואילו ב-2015 עלה היקף הסחר על 9 מיליארד דולר, מהם היה היצוא לסין בהיקף של 3.2 מיליארד דולר, ואילו היבוא עמד על 5.85 מיליארד דולר.⁸

בין הרכישות המשמעותיות של סין בישראל יצוינו רכישת חברת מכתשים-אגן (כיום: אדמה) על ידי חברת כימצ'יינה, ורכישת תנובה על ידי חברת ברייט-פוד. בנוסף, סין מעורבת בפיתוח תשתיות בישראל כגון מנהרות הכרמל, הרכבת הקלה בתל-אביב, הקמת הנמל הפרטי באשדוד ותפעול נמל המפרץ בחיפה. מנגד ישנן עסקאות שלא צלחו את הרגולציה הישראלית, דוגמת ניסיון רכישת חברת 'הפניקס' על ידי תאגיד פוסון הסיני.

מעורבות ביטחונית וצבאית במזרח התיכון

באופן מסורתי מעדיפה בייג'ינג לקדם סחר והשקעות על פני פעילות דיפלומטית משמעותית וסיוע (צבאי או הומניטרי) רחב-היקף למזרח התיכון, לא כל שכן מעורבות צבאית. בהתאם, על אף מעורבותה הכלכלית הגוברת של סין באזור בעשור הקודם, נותרה מעורבותה הצבאית והביטחונית בו מצומצמת וזניחה.

מנגד, המציאות האלימה במזרח התיכון, שהתעצמה ב-2011 עם פרוץ הטלטלה האזורית וקריסת מדינות כמו לוב, סוריה, עיראק ותימן, הציבה אתגרים משמעותיים בפני בייג'ינג ומדיניותה כלפי האזור. אי-יציבות ואלימות במזרח התיכון מסכנים באופן ישיר הן את ביטחון ההשקעות הסיניות וזרימת המשאבים (יבוא נפט וחומרי גלם ויצוא מוצרי צריכה) והן את ביטחון האזרחים הסינים העובדים במדינות אלו. שלא כארצות הברית, המורגלת בנוכחות צבאית הרחק מהבית, מהפיליפינים ועד עיראק, סין טרם צברה ניסיון בהקרנת עוצמה צבאית, בפעולות צבאיות מורכבות או בהפעלת בסיסים צבאיים מעבר לים. אולם, המציאות הכלכלית-ביטחונית מצמיחה דפוסי פעולה חדשים. כך למשל, מראשית שנות התשעים משרתים חיילים סינים

בכוחות שמירת השלום של האו"ם באזור ובאפריקה, ומשנת 2008 משתתפת סין באופן פעיל במבצע הבינלאומי נגד פיראטים מול קרן אפריקה, בהגנה על נתיבי הסחר ועל אזרחיה ובפינויים מאזורי סכנה בעת הצורך.⁹

הרפורמות הצבאיות שמוביל שי ג'ין-פינג מכוונות לבניית יכולתה של סין לפעול הרחק מחופיה, תוך שינוי סדרי העדיפות האסטרטגיים שלה: בניגוד לנטייתה היבשתית המסורתית, סין רואה כיום חשיבות ביכולת לממש את זכויותיה בים סין הדרומי והמזרחי ולהגן על אינטרסים כלכליים שלה, כולל הרחק מעבר לים. בהתאם לכך מתקיימת הסטת משאבים מצבא היבשה לחיל האוויר ולצי.¹⁰ מגמות אלה רק בראשיתן, ולפיכך, בכל הנוגע למזרח התיכון, סין משאירה אותו לארצות הברית ולרוסיה הן בממד הנוכחות הצבאית והן בממד המדיני, ומתמקדת בעיקר ביצוא נשק ובאימוני טרור.

ההיסטוריה של סחר הנשק הסיני במזרח התיכון התפתחה בהתאם למדיניות הפנים של סין, ללחצים עולמיים ולמשברים מקומיים. תחת שלטון מאו סיפקה סין האידאולוגית נשק קל וציוד צבאי חינם למדינות ולארגונים מהפכניים באזור. עם עלייתו לשלטון של דנג שיאו-פינג החלה סין לייצא נשק ממניעים כלכליים ולא אידאולוגיים. בשנות השמונים והתשעים היה המזרח התיכון היעד העיקרי ליצוא נשק מסין. בין הלקוחות המרכזיים היו איראן ועיראק, שהמלחמה ביניהן והתנערות ספקיות הנשק המסורתיות שלהן (ארצות הברית לאיראן, ברית המועצות לעיראק) אפשרה לסין להפוך לספקית נשק משמעותית עבורן.¹¹ מאז שנות התשעים הצטמצם יצוא הנשק של סין למזרח התיכון, ובעשור האחרון הוא עמד על 920 מיליון דולר (חלק מהנשק שמכרה סין למדינות המזרח התיכון, במיוחד לאיראן, הגיע לידיהם של ארגוני טרור דוגמת חמאס וחזבאללה, וחלקו אף שימש נגד ישראל).¹² למרות שהיקף יצוא הנשק של סין למזרח התיכון נמצא בירידה בשנים האחרונות, אי-היציבות הנוכחית של האזור מותירה אותו כשוק בעל פוטנציאל לבייג'ינג.

בשנים האחרונות מתרבים דיווחים על אודות סינים-אויגורים בשורות ארגוני סלפיה-ג'האדיה בעיראק ובסוריה, ומספרם בסוריה מוערך בכמה אלפי לוחמים ובני משפחותיהם.¹³ קיים חשש בסין כי חלקם ישובו למחוז שינג'יאנג לאחר שצברו ניסיון בלחימה ובטרור, יתסיסו את המקומיים ויפעלו נגד המפלגה. נוכח איום פוטנציאלי זה, שאולי אף משמש תירוץ נוח, נראה שעיקר המענה של סין מתמקד בהגברת האכיפה ובהידוק שלטון המפלגה בתוך גבולותיה, במקביל לשיתוף פעולה מודיעיני וסיכולי עם ממשלות זרות, ולא בפעילות צבאית ישירה במזרח התיכון.

סיכום

השיקולים המחזקים המשכיות במדיניות סין למזרח התיכון ניצבים בראש סדר העדיפויות והאינטרסים שלה: יציבות שלטון המפלגה, המצב הכלכלי-חברתי, ביטחון הפנים, הסביבה הקרובה במזרח-אסיה, יחסי המעצמות הגדולות בדגש על ארצות הברית, ואחריה רוסיה. המזרח התיכון נמצא אפוא באופן מסורתי במקום נמוך יחסית בסדר העדיפויות הסיני. לשיקולים גיאוגרפיים אלה נכון להוסיף שמרנות דיפלומטית-ממסדית ומיעוט יכולות צבאיות לפעולה מתמשכת ורחבת-היקף הרחק מגבולות סין (הקרנת כוח כלל-עולמית).

אל מול שיקולים אלה, התומכים בהמשכיות ומעכבים שינוי במדיניות סין במזרח התיכון, פועלים שיקולים וכוחות הדוחפים לשינוי ולעדכון שמקורם בסין עצמה, במזרח התיכון ובמאפייני הזירה העולמית.

לאחר עשורים של צמיחה כלכלית מהירה ומבוססת ייצור ויצוא מסתמנת האטה המשפיעה על אינטרסי הליבה של סין, בשל הקשר ההדוק בין צמיחה כלכלית ליציבות חברתית ופוליטית. שגשוג כלכלת סין תלוי ביכולתה לייבא משאבים ולייצא תוצרת, לשנעם בבטחה, במהירות וביעילות ברחבי העולם ולפתח שווקים חדשים. גם לשם כך משקיעה סין בפרויקטים של תשתית ובתחבורה ימית ויבשתית, מסין ועד נמלי צפון-אירופה. עודפי הון וייצור סיניים מחפשים אפיקי השקעה ושווקים חדשים ברחבי העולם, וגם במזרח התיכון.

מיקומו של המזרח התיכון בין אסיה לאירופה ולאפריקה הופך אותו לאזור חשוב לכלכלת סין ולנתיבי הסחר שלה עם שווקים מרכזיים אלה, ומקורות האנרגיה שבו חיוניים לסין ולכלכלתה. אוכלוסיית האזור הגדולה והצומחת במהירות מגלמת פוטנציאל לשווקים עתידיים. קיים צורך עז בתשתיות לאומיות וכלכליות (נמלים, דרכים, תשתיות ייצור, כורי כוח גרעיניים, דיור, ועוד) במזרח התיכון, שאף החרף מאוד בשנות הטלטלה והחורבן, וזאת כאשר לסין עודפי היצע ויתרונות מוכחים בתחום זה. על בסיס זה יכולה סין למעשה לגבש דיפלומטיית תשתיות ופיתוח רלוונטית ביותר למזרח התיכון בעשורים הבאים.

אולם מתחת לכל אלה מבעבעים המציאות האלימה וחוסר היציבות המדינית והפוליטית של המרחב, המגלמים סיכון ישיר לאינטרסים של סין, להשקעותיה ולאזרחיה במזרח התיכון; ערעור מוסד המדינה במזרח התיכון והשלכות אפשריות על יציבות זירת הפנים בסין גופא; ולבסוף, ההקצנה הדתית והתגלמותה באיום הטרור הסוני-קיצוני, כאשר הקצנה של סונים ממוצא אויגורי בסין ובשכנותיה במרכז-אסיה מגלמת איום ביטחוני, הן בגבולות סין והן מחוצה לה.

כך נמצאת עוצמת האינטרסים של סין במזרח התיכון במגמת עלייה, בדגש על האינטרסים הכלכליים, ובה בעת גוברים האיומים עליהם בשל אי-היציבות הביטחונית באזור.

מדיניות החוץ של סין תחת שלטון שי ג'ין-פינג, בעיקר בסביבתה הקרובה, נתפסת כאסרטיבית ואף כאגרסיבית מבעבר. האסטרטגיה הצבאית של סין שפורסמה אשתקד מלמדת כי סין הציבה לעצמה יעד להפוך למעצמה ימית, להגן על אינטרסים סיניים ברחבי העולם ולבנות יכולת פעולה בימים רחוקים. תקציבי ההגנה והביטחון גדלו באופן משמעותי בשנות הצמיחה המהירה, ורפורמות צבאיות שהתניע הנשיא השנה הסיטי משאבים מצבא היבשה אל הצי ואל חיל האוויר, אשר לצד יכולות בליסטיות הם הזרועות הרלוונטיות להקרנת כוח לטווחים ארוכים. בסבלנות ובהדרגה מרחיבה סין את טווח פעולתה הצבאית, במסגרת הקמת תשתיות תחבורה אזוריות (ולמעשה דו-שימושיות) ובהשתתפותה במשימות לא-מלחמתיות¹⁴ תחת מטריה בינלאומית (מבצעים נגד פיראטים, כוחות שמירת שלום).

במישור הבין-מעצמתי נמצא המזרח התיכון תחת השפעה ניכרת של שתי המעצמות האחרות, המשלמות על כך מחירים ניכרים ("המזרח התיכון – בית קברות למעצמות").¹⁵ לפיכך, ובצדק מבחינתה, סין אינה מוצאת כדאיות בהשקעת משאבים ובהסתכנות במקום ארצות הברית ורוסיה באזור מסוכן זה, או בהחלפתן. זאת ועוד, מעורבותן של המעצמות באזור משרתת את סין בנושאים כגון אבטחת נתיבי השיט והמלחמה בטרור, ומגבילה את יכולתן להפנות משאבים למזרח-אסיה – החצר האחורית של סין. בכך מועילה לסין מעורבות המעצמות במזרח התיכון ב"משחק הגדול" העולמי. נכון אפוא לבחון את מקומה של סין במגרש המעצמתי במזרח התיכון בהסתכלות כוללת על יחסי המשולש סין-ארצות הברית-רוסיה, המתנהלים בזירות רבות נוספות. התפתחויות משמעותיות במישור זה עשויות להשפיע גם על התפקיד שתמלא סין במזרח התיכון, וסביר להניח שהמתיחות הגוברת סביב מוקדי החיכוך בסוריה, באוקראינה, בצפון-קוריאה, ובים סין הדרומי והמזרחי תתבטא גם באזור זה.

מגמות אלה מסמנות אפוא פוטנציאל לביטוייה החדשים של מדיניות סין באזור, גם אם לא בטווח המיידי, ובוודאי שלא בדומה לארצות הברית ולרוסיה, אלא "במאפיינים סיניים".

מקומה של ישראל במדיניות סין הוא בעיקר בממד הכלכלי, כאשר סין רואה בישראל מקור לחדשנות טכנולוגית החיונית להאצת צמיחתה; סביבה נוחה, בטוחה ויציבה, יחסית, להשקעת הון ולפרויקטים של תשתית; ושוק פוטנציאלי לרכש מסין, אשר התרחב מאוד בחצי היובל האחרון. מבחינה דיפלומטית, סין הרשמית דבקה

עדיין בעמדות פרו-ערביות יחסית, ישראל זוכה אצלה בעשור האחרון למעמד נמוך-דרג משל מדינות האזור,¹⁶ והיחסים עמה מתנהלים כשברקע זיקתה העמוקה לארצות הברית. לפיכך, ישראל מתקשה בינתיים למנף את היחסים הכלכליים עם סין לתועלות מדיניות משמעותיות.

בבחינת המאזן הכולל בין גורמים מעודדי המשכיות לבין כאלה הדוחפים לשינוי, סביר להניח כי בשנים הקרובות תתאפיין מדיניותה של סין במזרח התיכון בעיקר בהמשכיות, לצד ניצני השתנות ונבטי מגמות ארוכות-טווח. עם זאת, מגמות שינוי הדרגתי ואטי קשות לאיתור מוקדם, אולם לאורך זמן הן מצטברות לכדי השתנות רבת-משמעות. כדי למצות את הפוטנציאל החיובי בהשתנות תפקידה העולמי והאזורי של סין ולהיערך לקראת העתיד, על ישראל להגביר את האינטגרציה בין מרכיבי מדיניותה כלפי סין, להעמיק את הבנתה המערכתית בה ולהאיץ ולהרחיב את פיתוח הידע הזמין למקבלי ההחלטות שלה על אודות המעצמה האסיאתית ומדיניותה בעולם ובאזורנו.

הערות

- 1 "China will never seek hegemony, expansion: Xi says," Xinhuanet, September 3, 2015, http://news.xinhuanet.com/english/2015-09/03/c_134583427.htm
- 2 "China as a Free Rider," *The New York Times*, August 9, 2014,
- 3 מדיניות זו נוסחה בשנת 2012 על ידי אחד החוקרים הבולטים והמשפיעים ביותר בסין, פרופ' וואנג ג'י-סה (Wang Jisi) מאוניברסיטת בייג'ינג. לאור הבמה שזכתה לה המדיניות המוצעת הזו בעיתון 'גלובל טיימס', שופר המפלגה הקומוניסטית, ניתן להניח שהייתה אופן קשבת לרעיון במסדרונות השלטון הסיני, אם כי לא ניתן לה מעולם אישור רשמי, וקשה לשייך בוודאות את התנהלותה של סין לאימוץ מדיניות זו ולמימושה השיטתי בפועל.
- 4 Yun Sun, "March West: China's Response to the U.S. Rebalancing," *Brookings*, January 31, 2013, <https://www.brookings.edu/blog/up-front/2013/01/31/march-west-chinas-response-to-the-u-s-rebalancing/>
- 5 Li, Yang, *China's Growth Miracle: Past, Present, and Future* (Beijing: Chinese Academy for Social Sciences, 2013).
- 6 "China's GDP Annual Growth Rate." Trading Economics, September 22, 2016, <http://www.tradingeconomics.com/china/gdp-growth-annual>
- 7 American Enterprise Institute, *China Global Investment Tracker*, 2016. <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>
- 8 US Energy Information Administration, China: International Energy Data and Analysis, May 14, 2015. https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/China/china.pdf
- 9 מירב ארלוזורוב, "הדרך להפוך 1.3 מיליארד סינים למאושרים עוברת בישראל". **דה מרקר**, 1 בינואר, 2016, <http://www.themarker.com/markerweek/1.2811801>; ראו גם: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סחר החוץ לפי ארצות לשנת 2015, 20 בינואר, 2016.
- 9 במארכס 2011 סייע הצי הסיני (PLAN) בחילוץ אזרחי סין מלוב, באחד המבצעים המשמעותיים

- הראשונים של ה-PLAN במזרח התיכון. באביב 2015 פינו ספינות צבאיות של סין מתימן כ-600 מאזרחיה ו-225 אזרחים מממדינות אחרות.
- Gabe Collins and Andrew S. Erickson, "Implications of China's Military Evacuation of Citizens from Libya," The Jamestown Foundation, March 10, 2011, http://www.jamestown.org/programs/chinabrief/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=37633&cHash=7278..#.V-OfUPI96UI
- "Yemen crisis: China evacuates citizens and foreigners from Aden," BBC News, April 3, 2015, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-32173811>
- Andrew S. Erickson, China's Blueprint for Sea Power, *China Brief*, Volume 16, Issue 11, 10 The Jamestown Foundation.
- 11 להרחבה ולנתונים מספריים, כולל פירוט כלי הנשק השונים שסין ייצאה למזרח התיכון (קונוונציונליים, קונוונציונליים למחצה ולא קונוונציונליים) עד 1994, ראו: יצחק שיחור, "הגורם הסיני במשוואת הביטחון המזרח תיכונית: נקודת מבט ישראלית", בתוך: יונתן גולדשטיין ויצחק שיחור (עורכים), **סין וישראל, מאיבה לקרבה**, מאגנס, ירושלים, 2016, עמ' 137-169.
- 12 Yitzhak Shichor, "China and the Middle East," Testimony before the U.S.- China Economic and Security Review Commission, Washington, D.C.: U.S. Congress, June 6, 2013, http://www.uscc.gov/sites/default/files/SHICHOR_testimony.pdf
- 13 Mohanad Hage Ali, "China's proxy war in Syria: Revealing the role of Uighur fighters", *Al Arabiya*, March 2, 2016, <http://english.alarabiya.net/en/perspective/analysis/2016/03/02/China-s-proxy-war-in-Syria-Revealing-the-role-of-Uighur-fighters-.html>
- 14 MOOTW — Military Operations Other Than War
- 15 Jon B. Alterman and John W. Garver, *The Vital Triangle: China, the United States and the Middle East* (Washington, D.C.: CSIS, 2008), pp. 17.
- 16 הנשיא שי ג'ין-פינג ביקר השנה בערב הסעודית, במצרים ובאיראן, ואילו ישראל זכתה לביקור בדרג יושב ראש הפרלמנט.